

Teoria systemów Niklasa Luhmanna w ujęciu literaturoznawczym*

Niklas Luhmann's Systems Theory from a Literary Studies Perspective

Monika Wolting

Uniwersytet Wrocławski, Polska

e-mail: monika.wolting@uwr.edu.pl

ORCID: 0000-0002-2901-927X

Keywords

Luhmann, systems theory, literary studies

Do rzadkości należą rozważania literaturoznawcze opierające się na teorii systemów Niklasa Luhmanna. Wynika to z pewnością z przekonania, że jest to mniej metoda analizy tekstu literackiego jako całości (co jest raczej domeną hermeneutyki), a bardziej podejście traktujące literaturę jako zjawisko społeczne. Literaturę można uważać za system, w którym teksty powstają według określonych reguł, pełnią jakąś funkcję (również estetyczną), a ich postrzeganie jako dzieła sztuki podlega w pewien sposób kontroli. Teoretyk systemowy podchodzi do tekstu literackiego jak do wypowiedzi o zmianach zachodzących w społeczeństwie, z tą różnicą, że interesuje go świat fikcji jako model rzeczywistości. Warto przy tym zauważyć, że zmiana myśli społecznej często jest możliwa poprzez nadanie pewnego znaczenia myślom zawartym w literaturze. Ideę wolności znajduje się najpierw w tekstach filozoficznych i literackich. Każdy system spełnia określoną, tylko jemu immanentną funkcję, za którą jest odpowiedzialny. System prawny formułuje normy prawne i je zabezpiecza, system ekonomiczny dystrybuuje dobra, a system sztuki i w jego obrębie – literatury pełni funkcje kreowania świata możliwego.

Andrzej Denka przedstawił w swojej monografii *Literatura – społeczeństwo – system. Studia wokół niemieckojęzycznych autorów przelomu XX i XXI wieku* zależność pomiędzy tekstami literackimi a zagadnieniami zaczerpniętymi z teorii

* Recenzja książki: Andrzej Denka, *Literatura – społeczeństwo – system. Studia wokół niemieckojęzycznych autorów przelomu XX i XXI wieku* (Peter Handke, Siegfried Lenz, Botho Strauß, Dietrich Schwanitz i Peter Turrini), Wydawnictwo UAM, Poznań 2020, 178 s.

systemów. Autor podkreśla we wstępie do tomu, że w opisywanych przez Luhmanna systemach literaturoznawstwo stanowi tylko pewien margines w obrębie systemów sztuki i nauki. Jednakże Denka chce widzieć literaturoznawstwo również w obrębie innych systemów, takich jak między innymi prawo, ekonomia, polityka, media i religia. Za swoje zadanie uważa autor zaprezentowanie teoretyczne i praktyczne zastosowania elementów teorii systemów do analiz literaturoznawczych. Oznacza to, że nie jest głównym celem recenzowanej tu monografii przedstawienie teoretycznej myśli Luhmannowskiej ani też dróg myślowych licznych szkół opierających swoje eksploracje na przemyśleniach Luhmanna.

Monografia została podzielona na dwie części. W pierwszej autor zajął się głównie naświetleniem zjawisk okołoliterackich, kładąc akcent na badania interdyscyplinarne. Przedstawił w tej części m.in. kontrowersje i skandale w obrębie pola oddziaływania literatury. Denka poddał analizie teoretycznosystemowej debaty literackiej o podtekstach politycznych i w takiej właśnie formie trafiające do mediów, gdzie nadawane im były nowe znaczenia. Badania Denki, i to jest nowatorskie podejście do tematyki, dotyczą konceptualizacji sporu, konfliktu, czasami skandalu.

W pierwszym rozdziale Denka rozpatruje chyba najlepiej znany polskojęzycznemu odbiorcy spór o pozycje i teksty Petera Handkego, trwający od 1996 do 2006 roku, a kontynuowany w roku przyznania Handkemu Nagrody Nobla (2019). Autor wydobywa elementy konceptualizacji medialnego sporu dotyczącego estetyczno-politycznego manifestu w sprawie Serbów postrzeganych jako ludobójcy w latach 90. XX wieku. Denka ukazuje specyfikę mediów, które w sporze o wartość zaangażowanego politycznie, ale jednak literackiego eseju zajmują się przepracowaniem społecznych irytacji. Media w tym punkcie niosą i tworzą informacje o sporach i konfliktach. Owe irytacje umożliwiają dopasowanie się określonych struktur myślowych i komunikacyjnych do nowej sytuacji. To one wywołują w społeczeństwie konieczne zmiany.

Podobnie głośnym echem medialnym, jak spór o Petera Handkego, odbiła się kontrowersja powstała po opublikowaniu przez Botho Straußa tekstu „Wzbierająca pieśń kozła” (1993). Należy zauważyć, że przedmiotem zainteresowania medialnego były nie tylko teksty pisarzy, ale również osoby: Botho Strauß i Peter Handke. Denka podkreśla fakt, że kontrowersja polityczno-literacka rozgrywała się w mediach. Nie były to oczywiście pierwsze debaty po 1989 roku. Prototypem takich poczynań był bez wątpienia spór o Christę Wolf, który rozgorzał w 1990 roku. Owe medialne kontrowersje narosły wokół osoby pisarki, ale także, choć w nieporównywalnie mniejszym stopniu, wokół Saschy Andersona, należy przyjąć jako wyraz pojedynczościowych rozrachunków z intelektualistami NRD. We wstępie autor przywołuje jeszcze kilka przykładów debat polityczno-literackich; do najważniejszych zalicza spór Martina Walsera z Ignatzem Bubisem o określenie obozu w Auschwitz jako „moralnej maczugi”.

W pierwszych dwóch rozdziałach, w których autor przybliży postaci Handkego i Siegfrieda Lenza, zastosowana została Luhmannowska zasada „rozdzielania”. Chodzi tu o podstawowe rozróżnianie pomiędzy systemem a środowiskiem, czyli między systemami psychicznymi, operującymi za pomocą myśli, a systemami społecznymi, operującymi za pomocą komunikacji. U Lenza autor zauważa pewne uniwersalne prawidłowości zachodzące między literaturą a polityką i wskazuje jednostkowo na tym przykładzie powściągliwy stosunek pisarza do politycznego

zaangażowania. Efektem analiz Denki jest stwierdzenie, że duchowy habitus Lenza, oscylujący między zaangażowaniem a dystansem, pozostaje w ścisłym związku z postawami jego figur literackich. Autor widzi w tym *status quo* prawidła sprzężenia strukturalnego. Zastanawia mnie jednak, jak można wytłumaczyć na tak zarysowanym tle kazus powstania zaangażowanej politycznie powieści *Überläufer* w 1951 roku i niemożliwość znalezienia wydawcy dla tego tomu przez całe dziesięciolecie (ukazał się dopiero 2016 roku).

W trzecim rozdziale, noszącym tytuł „Botho Strauß: outsider i społeczeństwo. Pragnienie emergencji”, Denka pokazuje, że w kontekście kontrowersyjnych konserwatywnych poglądów Straußa dla osiągnięcia konkretnych wyników badawczych warto zastosować do analizy teoretycznosystemowy paradygmat sporu zakładający, że w konfliktowej sytuacji ujawnia się ogólnospołeczna autopojęza. Denka udowadnia, że sam Strauß ilustruje przemiany zachodzące w świecie i w jednostce społecznej za pomocą Luhmannowskich pojęć. Chodzi mu o przemianę ze społeczeństwa konsumpcyjnego w kierunku społeczeństwa skłonnego do wyrzeczeń.

Kolejny rozdział, zatytułowany „Skandal na kampusie. Dietrich Schwanitz czyta teorie systemów Niklasa Luhmanna”, jest o tyle nowatorski, że autor wykorzystuje teorie systemu do analizy tekstu literackiego „Kampus” (1995), względnie do interpretacji świata w nim przedstawionego. I tak autor wyodrębnia figury powieści (rektor, karierowicz, dziennikarz, pełnomocniczka do spraw kobiet) i przypisuje je do odpowiednich systemów (polityki, mediów, nauki i prawa), aby w części czysto analitycznej zająć się interpretacją literackiej konstrukcji systemów, w których działają figury.

Na przeciwnym biegunie politycznym w stosunku do Botho Straußa, którego postać została omówiona w trzecim rozdziale, należy umieścić Petera Turriniego, kojarzonego z myślą lewicową. Denka poddaje krytyce brak autorefleksyjnego zwrotu generacyjnego w twórczości dramaturga. Twierdzi, że potrzeba tworzenia społecznie zaangażowanej literatury przesłania Turriniemu przesłanki leżące u podstaw własnych wyborów ideowych. W zamieszczonym w tomie rozdziale autor omawia dramat Turriniego *Miłość na Madagaskarze* (1998, wyd. pol. 2000), stosując ponownie zasadę „obramowania”. Wykazuje dzięki tak obranej metodologii, że pewne dostrzeżone fakty są przetwarzane w systemie, a inne pozostają w środowisku zewnętrznym.

W centrum drugiej części książki Andrzej Denka umieścił przemyślenia związane z zależnościami pomiędzy literaturą a teorią systemów. Autor zaznacza, że chodzi mu nie tylko o literaturę rozumianą jako część systemu sztuki, lecz także o jej obserwację w obrębie literaturoznawstwa. W pierwszym rozdziale tej części autor omawia podstawowe założenia teorii systemów z perspektywy literaturoznawczej, analizując szereg dostępnych eksploracji innych naukowców. Wyniki tak zakrojonych prac okazują się bardzo ciekawe, dostarczają bowiem różnorodnych modeli badawczych, możliwych do wykorzystania w eksploracjach literaturoznawczych. W rozdziale drugim autor pogłębia wcześniejsze przemyślenia i pisze o teoretycznosystemowym spojrzeniu na kwestię komunikacji, realizmu oraz fikcjonalności. W tej części monografii Denka poszukuje odpowiedzi na pytanie: Co jako literaturoznawcy zyskujemy dzięki zastosowaniu teorii systemów? Autor wyraźnie opowiada się za koniecznością przyswojenia literaturoznawstwu nauki systemowej:

Czytanie Luhmanna i jego uczniów wyostrza umysł na różnego rodzaju analizy, pozwala wyrwać się z okowów nie zawsze produktywnego hermeneutycznego koła i wprowadzić do własnego warsztatu wiele oryginalnych procedur, które wielokrotnie interpretowane teksty i omawiane problemy związane z literaturą i wokół niej pozwalają poddać oglądowi w zupełnie inny, nowatorski sposób (s. 19).

Reasumując, należy stwierdzić, że tom Andrzeja Denki daje polskiemu czytelnikowi doskonały ogląd na światowe badania naukowe, znajdujące się na przecięciu nauk literaturoznawczych i teorii systemów. Denka zebrał i przedstawił w drugiej części monografii możliwe formy wykorzystania teorii systemów w badaniach nad tekstami literackimi. W pierwszej części zaś umieścił konkretne przykłady takich badań. Autor, z racji swojego warsztatu germanistycznego, sięgnął po autorów niemieckojęzycznych, niemniej jego wypowiedzi są na tyle uniwersalne, że polski czytelnik, niegermanista, nie będzie miał żadnych trudności z podążaniem za wywodem Andrzeja Denki.